

Copyright © 2022 T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı

<http://genclikarastirmalari.gsb.gov.tr/>

Gençlik Araştırmaları Dergisi • Nisan 2022 • 10(26) • 71-89

ISSN 2791-8157

Başvuru | 13 Ocak 2021

Kabul | 5 Nisan 2022

Ergenlerde Siber Zorbalığın İnsani Değerler Açısından İncelenmesi

Gaye Kurt Kaban*
Mücahit Gültekin**

Öz***

Bu araştırmanın amacı ergenlerin siber zorbalık düzeylerinin insani değerler ile ilişkisini incelemektir. Araştırmada genel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Kocaeli İzmit ilçesinde 4 farklı okul türünde 2018 – 2019 eğitim - öğretim döneminde öğrenim görmüş olan 160 öğrenci oluşturmaktadır. Veri toplama araçları olarak; “Kişisel Bilgi Formu”, “Siber Zorbalık Ölçeği”, ve “İnsani Değerler Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, insani değerler ve siber zorbalık arasında negatif yönde yüksek düzeyde bir ilişki olduğu saptanmıştır. Öğrencilerin siber zorbalık puanları ile cinsiyet, evde internet olup olmaması, günlük internet kullanım süresi değişkenleri arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Öğrencilerin aldıkları insani değerler puanı ile cinsiyet, evde internet olup olmaması ve günlük internet kullanım süresi değişkenleri arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmazken; okul türü ve insani değerler arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siber Zorbalık, Lise Öğrencileri, Değerler Eğitimi, Zorbalık, İnternet

* İngilizce Öğretmeni, Milli Eğitim Bakanlığı, Kocaeli/Türkiye, gaye_1591@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8978-5024

** Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar/Türkiye, mucahit.gultekin@aku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2697-0956

*** Bu makale "Ergenlerde siber zorbalığın insani değerler açısından incelenmesi (Kocaeli örneklemini)" adlı yüksek lisans tezinden düzenlenmiştir.

Abstract

The aim of this study is to investigate cyberbullying in terms of human values. This descriptive study employs a correlational survey design. The sample of the study involves 160 high school students who studied in the 2018 - 2019 academic year randomly selected from 4 different high schools in İzmit, Kocaeli. Personal information form, cyberbullying scale and human values scale was used as data collection tools. According to the findings obtained from the study, a high negative correlation was found between human values and cyberbullying. There was no significant difference between the cyberbullying scores of the students and gender, whether there was internet at home and daily internet usage. While there is no significant difference between the human values of the students and gender, whether there is internet at home and daily internet usage variables; there was a significant relationship between school type and human values.

Keywords: Cyberbullying, Adolescents, Values Education, Bullying, İnternet.

Giriş

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de modern çağda teknoloji, yaşamın bir parçası haline gelmiştir. Bilgisayar ve internete dayalı iletişim, bilgi paylaşımı gibi bireylerin sosyal iletişim ağını, öğrenme yöntemini ve eğlence tarzını değiştiren teknoloji, gençleri etkisi altına almış durumdadır (Aksaray, 2011: 406).

Bilişim teknolojileri alanında yapılan yenilikler ile birlikte eğitim anlayışı değişmiş ve geleneksel eğitim anlayışı yerini çağdaş eğitim sistemine bırakmıştır. Alışlagelmiş sınıf ortamları yerine yeni öğrenme anlayışına uygun olan sınıflar düzenlenmiştir. Sınıflarda öğretmenler eskisi gibi kara tahta kullanmak yerine akıllı tahtalarla ya da dijital cihazlarla öğrencilerin görsel ve işitsel zekâ alanlarına da hitap etmektedirler (Tarman ve Baytak, 2011: 893). Çoklu zekâ kuramına göre çocukların birden fazla duyu organına hitap eden eğitim sisteminde başarı da beraberinde gelmektedir. Hızla gelişen teknolojiyle; cep telefonu, tablet, bilgisayar gibi cihazlar okullarda da yerini almış ve bu durum, eğitim sektörüne getirdiği olumlu yönlerin yanı sıra gençler arasında bazı problemlerin de başlamasına neden olmuştur (Çetin, vd. 2011: 1067). Teknolojinin kötü ve yanlış amaçlarla kullanılmasıyla, sanal şiddet türlerinden biri olan siber zorbalık kavramı ortaya çıkmıştır (Hanewald, 2009: 10). Ebeveynler tarafından kontrol edilmesi zor olan elektronik cihazların çeşitliliği, gençlerin sosyal medyaya ulaşım kolaylığını sağlamaktadır. Bunun neticesinde; sosyal medya siteleri, sohbet odaları ve benzer uygulamaları etkin kullanan yeni nesilin, daha kolay siber zorbalık yapmasına imkân tanımaktadır. Siber zorbalık, akran zorbalığının teknolojik araçlar kullanılarak yapılmış hali olarak tanımlanmaktadır (Donegan, 2012: 34). Ülkemizde son zamanlarda siber zorbalık oranları artmış ve mağdur sayısı çoğalmıştır. Özdemir ve Akar (2011: 605), 336 öğrencinin katıldığı bir araştırma yapmış ve öğrencilerin %10'unun siber zorbalık yaptığı, %14'ünün ise siber mağduriyete uğradıklarını saptamışlardır. Siber zorbalık düşük benlik saygısı, intihar düşüncesi, akademik zorluklar, saldırgan davranış, madde kullanımı, silah taşıma ve geleneksel zorbalığa maruz kalma ile ilişkilendirebilmektedir (Hinduja ve Patchin, 2010: 208).

Yapılan çalışmaların sonuçları incelendiğinde siber zorbalığa maruz kalan ve bu zorbalığı yapanların, psikolojik sağlıklarının olumsuz bir şekilde etkilendiği tespit edilmiştir (Batmaz ve Ayas, 2013: 45). Düşmanlık duygusu ve siber zorbalık arasındaki ilişki incelendiğinde pozitif bir ilişki olduğu ortaya çıkmış ve zorbalığa maruz kalan bireylerde tehdit algısı ve huzursuzluk nedeniyle oluşan savuma ihtiyacı ile düşmanlık duygusunun arttığı saptanmıştır (Şahin, vd., 2012: 57).

Dijital cihazların zorbalık yapma amacıyla kullanılması okullardaki psikolojik iklimi de olumsuz etkilemektedir.

Siber zorbalık; diğer öğrenciler, öğretmenler ve başka bireyler hakkında aşağılayıcı ve dışlayıcı yorumları yapmak için e-postalar, yazılı mesajlar, sohbet odaları, cep telefonları, kameralı telefonlar ve web siteleri, bloglar ve benzeri kitle iletişim araçlarını kullanmaktadır (Froese, 2008: 48).

Teknolojinin hızla gelişmesi ve alım gücünün artmasıyla çocuklar ve gençler yalnızca siber zorbalığa maruz kalmamakta aynı zamanda kişilikleri de zarar görmekte, kültürel ve ahlaki yönden de yara almaktadırlar. Bu da toplumdaki şiddet eğilimini giderek yaygınlaştırmaktadır. Aile ve öğretmene karşı gelme, düzenbazlık, sahtekârlık, vicdansızlık ve yolsuzluk gibi kötü davranışlar daha sık görünür olmuştur (Gürhan, 2017: 176) Teknolojinin eğitim sektörüne de girmesiyle birlikte özellikle eğitimciler, siber zorbalığı önlemek ve giderek kaybolan insani değer yargılarını öğrencilere aşılama amacıyla çeşitli görevler üstlenmişlerdir. Bu sebeple Milli Eğitim Bakanlığı tarafından önemle ele alınan konulardan bir tanesi de değerler eğitimi olmuştur. Değerler eğitimi artık hem öğretim proglarına dâhil edilmiş, hem de örtük programlar ile öğrencilere kazandırılması hedeflenmiştir.

Değer ifadesi, sözlükte “bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet, bir şeyin ya da şahsın taşıdığı yüksek ve yararlı nitelik” olarak tanımlanmaktadır (Bozdaş, 2013: 3). Değerler, bireyde tek başına bulunabilen bir özellik değildir; sosyal hayata özgü doğal çatışmaları yansıtan karmaşık, hiyerarşik, dinamik ve çelişkili sistemlerle düzenlenirler ve en önemlisi değerler, profesyonel seçimin temelidir (Suditu, 2012: 1993). Değer kavramı, değerli kabul edilenle ilgilidir. Günümüzde aile, öğretmen ve toplumun neye değer verdiği sorusunun cevabı büyük ölçüde sınav sonuçlarına ya da akademik başarıya odaklıdır. Bugün değerli olarak kabul edilen şeyler nesilden nesile aktarıldığı için yarının değerini de oluşturmaktadır. Daha erdemli bireyler yetiştirmek adına değer ölçütlerinin yeniden düzenlenmesi gereği ortaya çıkmıştır (Acat, 2010: 32).

Okullar bireylere doğru seçimler yaparak, hayatları boyunca yükümlü oldukları şeyleri yerine getirme becerisi kazandırma rolü üstlenmiştir. Doğruyu, iyiyi seçmek ve bu seçimlerin gereklerini yerine getirmek için bireylerin bazı ilkeleri içselleştirmesi gerekir. Genel kabul gören bu ilkeler değer ve erdem alanlarını içerir (Acat, 2010: 31).

Yaşanan toplumsal değişimlerde değerler giderek öne çıkmaktadır. Bireyin ve toplumun davranışları açısından değerler büyük önem kazanmış bulunmaktadır (Altunay ve Yalçinkaya, 2011: 8). Son zamanlarda hemen her kurumda değer kavramı karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramın bu kadar popüler olması değerlere ne kadar çok ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir (Tahiroğlu, vd., 2010: 234).

İnsani değerlere sahip bireylerin siber zorbalık yapması beklenmeyip, teknolojiyi daha faydalı ve iyi işler için kullanması umulmaktadır. Teknoloji doğru kişiler tarafından kullanıldığında faydalı sonuçlar

vermektedir. Bu nedenle insani değerlerine sahip çıkan bireylerin sanal hayatla olan ilişkisi bu araştırma çerçevesinde incelenmiş, böylece ergenlerde siber zorbalık insani değerler açısından araştırılmıştır.

Siber Zorbalık ve İnsani Değerler İlişkisi

İnternet kullanımı, kişilerin yaşam tarzlarını ve edindikleri değerleri etkileyebilmektedir. İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte internet bağımlılığı ve siber zorbalık kavramları ortaya çıkmış ve buna bağlı olarak dünya genelinde bu kavramlar araştırılmaya başlanmıştır. Bir bireyin insani değerini yaşadığı dönemde halk tarafından benimsenen değer yargılarının belirlemesi düşüncesine dayanarak, internet bağımlılığı ve siber zorbalığın kişilerin değerleri üzerinde etkisi olduğu düşünülmektedir. İnternet kullanıcılarının siber zorbalığa maruz kalıp kurban durumunda olmamaları için bu tür teknolojik ortamlara ilişkin duyarlılık bilinci taşımalarının önemli olduğu görülmektedir. Bu nedenle siber zorbalık ve bireyin sahip olduğu insani değerlerin birlikte ele alınmasının önemli olduğu kanısına varılmıştır (Kılınç ve Gündüz, 2017: 263).

Perren, vd.(2009) tarafından çocuk ve ergenler üzerinde yapılan çalışmada hem geleneksel hem de siber zorbalığın ahlaki değerler ile ilişkili olduğu gözlemlenmiştir. Çocuk ve ergenlerden varsayımsal bir öyküde mağdurun duygularını ve zorbalık yapanların kendilerince haklı sebeplerini açıklamaları istenmiştir. Bu sebepler incelendiğinde zorbalık yapanların cevabı insani değerleri göz ardı eden cevaplar olarak bulunmuştur. Zorbalar, varsayımsal bir zorbalığın ahlaki dönüşümüne esasen egosantrik bir bakış açısıyla yaklaşmış, kişisel çıkar elde etmeye ve olumsuz davranışlardan kar elde etmeye odaklanmışlardır (Perren ve Helfenfinger, 2012: 198).

Ahlaki duyguların ve ahlaki çöküş durumlarının yanı sıra, kişilerin normatif alanları (yani, ahlaki değerleri, normları, standartları ve inançları), zorbalığın ahlaki yönünün açıklanmasında dikkate alınması gereken bir unsurdur. Ahlaki standartlar, ahlaki değerlerin uygulanmasında aktif olarak kullanılmaktadır (Bandura, 2002; Blasi, 2001). Ancak, ahlaki değerler, bireylerin sahip oldukları ve uyduğu tek değer değildir. Schwartz'a (2006) göre, bireyler değerlerini yaşam koşullarına uyarlarlar, kolayca elde edebileceklerinin önemini yükseltirler ve takip edemeyeceklerinin önemini kolayca düşürürler (akt: Perren ve Helfenfinger, 2012: 199).

Kılıçer ve arkadaşları (2018), yaptıkları çalışmada sanal ortamların giderek yaygınlaşmasının, toplumsal yaşamdaki değerleri etkilediğini gözlemlenmişlerdir. Metli (2017) ise yaptığı çalışmada internet kullanımının ahlaki olarak ne düzeyde olduğu sorusuna cevap aramış ve dijital dünyanın değerler sisteminin konusu içerisinde yer aldığını göstererek değerler ve dijitalleşme arasındaki ilişkiyi vurgulamıştır.

İnternet teknolojilerinin kontrolsüz kullanımı bireyleri sosyal ilişkilerden soyutlamakta; sosyal hayattan doyum alamayan bireyler de bilgisayar teknolojilerine daha fazla bağımlı hale gelmeye başlamaktadır. Bu durum da bireyi sosyal birliktelik, ortak hareket edebilme kabiliyeti, yardımlaşma, hoşgörü, sevgi, merhamet gibi insani değerlerden yoksun bırakabilmektedir. Erses ve Müezzın (2018), yaptıkları çalışmada internet kullanımının artmasıyla ve teknolojik gelişmelerin hızlanmasıyla, ebeveynler tarafından gerekli önlemler alınmadığı takdirde sosyalhayattan kopuk ve içe dönük yaşayan bireylerin artacağını ileri sürmüşlerdir.

Amaç

Bu araştırmanın amacı, ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin siber zorbalık düzeyleri ile insani değerler düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda ergenlerin siber zorbalık yapma durumları ve insani değerlerinin çeşitli değişkenlere göre farklılaşma durumları tespit edilmeye çalışılacaktır.

Araştırmada aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır:

1. Öğrencilerin siber zorbalık yapma durumları ve insani değerleri ne düzeydedir?
2. Öğrencilerin siber zorbalık ortalamaları ve insani değerler düzeyleri; cinsiyet, okul türü, evde internet olma durumu, günlük internet kullanım süreleri değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
3. Öğrencilerin siber zorbalık ortalamaları ile insani değerler ve alt boyutlarından aldıkları puanlar arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Yöntem

Araştırmanın modelini, genel tarama modeli oluşturmaktadır. Genel tarama modelleri, evren hakkında genel bir yargıya ulaşmak için, çok sayıda elemandan oluşan evrende, evrenin içerisinden alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinde yapılan araştırma modelidir (Karasar, 2012).

Bu araştırmada genel tarama modeli aracılığıyla ergenlerde siber zorbalığın insani değerler açısından incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırma Grubu

Araştırmanın evrenini Kocaeli ili merkez ilçesi İzmit'te 2018- 2019 eğitim öğretim döneminde öğrenim görmüş 9. ve 10. Sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Çalışmanın yapıldığı okullardan edinilen bilgiye göre Fen Lisesi, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Anadolu İmam Hatip Lisesi ve Anadolu Lisesi olmak üzere toplam 4 farklı lise türünde öğrenim görmekte olan 9. ve 10. Sınıf öğrencilerinin toplamını 1.133 kişi oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini çalışma evreninden basit tesadüfî örnekleme yöntemiyle 9. ve 10. Sınıf öğrencileri arasından seçilen 160 öğrenci oluşturmaktadır. Basit seçkisiz örnekleme yönteminde her bir örnekleme biriminin eşit şekilde seçilme şansı vardır. Bu örnekleme yönteminde tüm bireylerin seçilme olasılığı aynıdır (Büyüköztürk vd, 2016:85).

Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetlerine bakıldığında, çalışmaya 96 (%60'ı) kız; 64 (%40'ı) erkek öğrenci katılmıştır. Çalışmaya katılan öğrencilerden 90'ı (%56,3'ü) 9. Sınıf öğrencisi; 70'i (%43,8'i) 10. Sınıf öğrencisidir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada verileri toplamak için araştırmacı tarafından geliştirilen "Kişisel Bilgi Formu"; Arıca, vd.2012) tarafından geliştirilen "Siber Zorbalık" ölçeği ve Dilmaç (2010) tarafından geliştirilen "İnsani Değerler Ölçeği" kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet, yaş ve okul türü (Mesleki ve Teknik Anadolu lisesi, Anadolu lisesi, İmam Hatip Lisesi, Fen Lisesi), öğrencilerin evlerinde internet bağlantısının olup olmaması, günlük internet kullanım süreleri (günde 1 saatten az, günde 1-3 saat arası, günde 3-5 saat arası, günde 5-7 saat arası, günde 7 saatten fazla), öğrencilerin sahip oldukları

teknolojik cihazlar (bilgisayar/dizüstü bilgisayar, cep telefonu, tablet) gibi demografik özelliklerini belirlemek, amacıyla araştırmacı tarafından kişisel bilgi formu geliştirilmiştir. Formda bulunan sorular katılımcıların yaş seviyelerine uygun olarak hazırlanmış, açık ve net ifadeler kullanılmıştır. Formun uygun olduğunu belirlemek amacıyla eğitim kurumlarında çalışan 5 uzman ile görüşülmüş ve önerileri alınmıştır.

Siber Zorbalık Ölçeği: Siber Zorbalık Ölçeği, Arıca, vd. 2012) tarafından geliştirilip, Ölçek 24 maddeden oluşmakta ve dörtlü skala üzerinden yanıtlanması beklenmektedir (Hiçbir zaman, bazen, çoğu zaman, her zaman). Ölçeğe göre puanlama sistemi hiçbir zaman 1 ve her zaman 4 arasındadır. Buna göre ölçekten alınabilecek en yüksek puan 96 en düşük puan ise 24'tür. Puanların yükselmesi siber zorbalığın yükseldiği anlamına gelmektedir. Ölçeğin genel bir faktöre sahip olduğu bulunarak ölçeğin tek faktörlü bir yapıya sahip olduğu kanısına varılmıştır. (Arıca, Kınay ve Tanrıkulu, 2012). Siber zorbalık ölçeğinin bu çalışmada elde edilen güvenilirlik katsayısı, ,934 olarak hesaplanmıştır. Buna göre ölçeğin bu çalışmadaki iç güvenilirliği iyi düzeydedir.

İnsani Değerler Ölçeği: İnsani değerler ölçeği (İDÖ), Dilmaç (2007) tarafından "Bir Grup Fen Lisesi Öğrencilerine verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği İle Sınanması" adlı doktora tezi için likert tipi tutum ölçeği olarak geliştirilmiştir. Ölçek 6 boyuttan oluşmakta ve 42 madde içermektedir. Maddeler: a. Sorumluluk, b. Dostluk/arkadaşlık, c. Barışçı olma, d. Saygı, e. Hoşgörü, f. Dürüstlük 'tür. Bu 6 alt boyutun her biri 7 madde içermektedir. Ölçekteki her maddeler 5 basamaklı likert tipi olan a. Hiçbir zaman, b. Nadiren, c. Ara sıra, d. Sık sık, e. Her zaman olarak derecelendirilmiştir. Maddeler A:1, B:2, C:3, D:4, E:5 şeklinde puanlanmıştır. . Ölçekten alınan puanların artması bireylerde insani değerlerin yüksek olduğu anlamına gelmektedir.İnsani değerler ölçeğinin bu çalışmadan elde edilen güvenilirlik kat sayısı ,814 olarak hesaplanmıştır. Bu duruma göre insani değerler ölçeğinin bu çalışmadaki iç güvenilirliği iyi düzeydedir.

Verilerin Toplanması

Kocaeli İli Milli Eğitim Müdürlüğü'nden alınan izinle birlikte Milli Eğitim Bakanlığı Kocaeli ili Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı İzmit ilçesinde bulunan liselerdeki 2018-2019 eğitim-öğretim yılında öğrenim görmüş olan 204 öğrenciye ulaşılmıştır. Araştırmada kullanılan Siber Zorbalık Ölçeği (SZÖ) ve İnsani Değerler Ölçeği (İDÖ) ve araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu katılımcılara aynı form içinde verilerek üçü de aynı anda uygulanmıştır. 204 ölçekten eksik ve hatalı doldurulan 44 adet ölçek çıkarıldıktan sonra 160 adet ölçek araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilere ulaşabilmek için okullara bizzat araştırmacı tarafından gidilerek ölçekler bırakılmış, uygun zamanda da doldurulan ölçekler araştırmacı tarafından geri toplanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılarak SPSS 16 programı ile analiz edilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin kişisel bilgilerini betimlemek amacıyla frekans ve yüzde hesapları yapılmıştır. Verilerin normal bir dağılıma sahip olup olmadığını test etmek amacıyla grup büyüklüğü 50'den büyük olduğu için Kolmogorov- Smirnov testi analizi yapılmıştır. Yapılan test sonucunda dağılımın normal olduğu belirlenmiştir (p> 0, 05). Araştırma normal bir dağılıma sahip olduğu için analizlerde parametrik testler uygulanmıştır. Fakat araştırmaya katılan öğrencilerin günlük internet

kullanım sürelerine göre insani değerler ve alt boyutları puanları analizi ve araştırmaya katılan öğrencilerin günlük internet kullanım sürelerine göre siber zorbalık puanları için yapılan analizlerde normal dağılım göstermeyen verilere rastlandığı için nonparamedik testlerden Kruskal Wallis Analizi yapılmıştır.

Öğrencilerin Siber Zorbalık ve İnsani Değerler toplam puanlarında cinsiyet ve evde internet bağlantısı olup olmaması durumlarına göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla T-testi yapılmış; okul türü ve günlük internet kullanım sürelerine göre anlamlı bir farklılık olup olmadığı tespit etmek amacıyla da One-Way Anova testi uygulanmıştır. Farklılığın kaynağını belirlemek amacıyla post-hoc (Duncan) testi yapılmış ve siber zorbalık ve insani değerler arasındaki ilişkiyi saptamak için korelasyon testi yapılmıştır.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, ilk olarak kişisel bilgiler ölçeğinden elde edilen demografik özelliklere ait bulgulara yer verilmiştir. Daha sonra araştırma grubunu oluşturan öğrencilerin siber zorbalık yapma eğilimleri ve insani değerleri ve alt boyutları ile bunların cinsiyet, okul türü, evde internet olup olmaması ve günlük internet kullanım süresi değişkenlerine göre etkisi incelenmiştir. Son tabloda ise araştırmanın ana problem olan öğrencilerin siber zorbalık ortalamaları ile insani değerler ve alt boyutlarından aldıkları puanlar arasındaki farklılık ele alınmıştır.

Tablo 1’de araştırmaya katılan öğrencilerin evlerinde internet kullanımının olup olmadığı incelenmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Evde İnternet Olup Olmaması Durumuna Göre Dağılımları

Evde İnternet	N	%
Var	135	84,4
Yok	25	15,6
Toplam	160	100,0

Tablo 2’de araştırmaya katılan öğrencilerin sahip oldukları teknolojik cihazlar (bilgisayar, cep telefonu, tablet) incelenmiştir.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Sahip Oldukları Teknolojik Cihaz Listesine Göre Dağılımı

Teknolojik Cihaz	N	%
Bilgisayar	4	2,5
Cep telefonu	34	21,3
Tablet	5	3,1
Bilgisayar+cep telefonu	45	28,1
Bilgisayar +tablet	1	0,6

Cep telefonu+tablet	11	6,9
Bilgisayar+ceptelefonu+tablet	58	36,3
Hiçbiri	2	1,3
Toplam	160	100,0

Tablo 3'te araştırmaya katılan öğrencilerin günlük internet kullanım sürelerine göre dağılımları incelenmiştir.

Tablo 3. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Günlük İnternet Kullanım Sürelerine Göre Dağılımı

Günlük Kullanım Süresi	N	%
Hiç kullanmam	3	1,9
1 saatten az	16	10,0
1-3 saat arası	62	38,8
3-5 saat arası	47	29,4
5-7 saat arası	15	9,4
7 saatten fazla	16	10,0
Bilgisayar	4	2,5
Toplam	159	99,4

Araştırmanın Alt Problemlerine İlişkin Bulgular

Tablo 4'te araştırmaya katılan öğrencilerin siber zorbalık yapma puanları incelenmiştir.

Tablo 4. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Siber Zorbalık Yapma Durumlarına Göre Analizi

	N	Min.	Max	$\bar{X}$	Sd
Siber Zorbalık	160	24,0	39,0	28,10	3,79

Siber zorbalık leğinden alınabilecek en düşük puan 24 en yüksek puan ise 96 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğe göre ne kadar az puan alınırsa siber zorbalık yapma durumu o kadar düşmektedir. Ölçekten alınan puan arttıkça siber zorbalık oranı da artıyor demektir. Bu durumda yapılan araştırmada alınan en düşük puan 24 en yüksek puan ise 39 olarak bulunmuştur. Araştırmadan elde edilen siber zorbalık puan ortalaması 28,10 olarak bulunduğundan araştırmaya katılan öğrencilerin siber zorbalık yapma eğilimlerinin düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 5'te araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetlerine göre siber zorbalık yapma oranları incelenmiştir.

Tablo 5. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Siber Zorbalık Puanlarına İlişkin T-Testi Analizi

Değişkenler	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Ss	t	p	F
Siber Zorbalık	Kız	64	27,37	3,52	-1,99	0,076	3,18
	Erkek	96	28,58	3,90			

Tablo 5' te görüldüğü gibi siber zorbalık ile cinsiyet arasındaki ilişkide erkek ve kız öğrenciler arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$). Kız öğrencilerin siber zorbalık ölçeğinden aldıkları puanın ortalaması 27,37 iken erkek öğrencilerin siber zorbalık ölçeğinden aldıkları puan ortalaması 28,58'dir. Tablo 6'da araştırmaya katılan öğrencilerin okul türlerine göre siber zorbalık yapma oranları incelenmiştir.

Tablo 6. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Okul Türlerine Göre Siber Zorbalık Puanlarına İlişkin One-Way Anova Analizi

Değişkenler	Okul Türü	N	$\bar{X}$	Ss	t	p	F
Siber Zorbalık	Anadolu L.	40	28,47	3,36	-1,99	0,076	3,18
	MTAL	40	30,25	4,82			
	İHAL	40	27,32	2,88			
	Fen Lisesi	40	26,35	3,63			

Tablo 6'ya bakıldığında siber zorbalık bakımından lise türleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Bu anlamlı farklılığın hangi değişkenlerden kaynaklandığını bulmak amacıyla yapılan Post-Hoc Çoklu Karşılaştırma testi tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Okul Türleri Arasındaki Karşılaştırma Post-Hoc Duncan Testi Analizi

	Okul Türü	X	P	
Siber Zorbalık	Anadolu Lisesi	1,77	0,11	
	MTAL	Fen Lisesi	3,90	0,00
		İHAL	2,92	0,00
		MTAL	-1,77	0,11
	Anadolu Lisesi	Fen Lisesi	2,12	0,03
		İHAL	1,15	0,46

		MTAL	-3,90	0,00
	Fen Lisesi	Anadolu Lisesi	-2,12	0,03
Siber Zorbalık		İHAL	-0,97	0,60
		MTAL	-2,92	0,00
	İHAL	Anadolu Lisesi	-1,15	0,46
		Fen Lisesi	0,97	0,60

Hangi grupları birbirinden farklı olduğuna bakmak için yapılan post-hoc testinde; İmam Hatip Liseleri ile Anadolu Lisesi ve Fen Lisesi arasında anlamlı bir fark yoktur ($p>0,05$). Aynı zamanda Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi ve Anadolu Lisesi arasında da anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p>0,05$) fakat Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi ve Fen Lisesi arasında, Meslek lisesi ve İHAL arasında, anadolu Lisesi ve Fen Lisesi arasında da anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0,05$). Okullar arasında yapılan araştırmaya göre siber zorbalık puanları en yüksek olan okul meslek lisesi olurken, siber zorbalık puanları gruplar arasında daha düşük olan grup Fen lisesi ve İHAL'dir.

Tablo 8'de araştırmaya katılan öğrencilerin evlerinde internet bağlantısının olup olmamasının siber zorbalık puanları ile ilişkisi incelenmiştir.

Tablo 8. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Evlerinde İnternet Olup Olmamasına Göre Siber Zorbalık Puanlarına İlişkin T-Testi Analizi

Değişkenler	Evde internet	N	$\bar{X}$	Ss	p	F
Siber Zorbalık	Var	135	28,03	3,77	0,62	0,24
	Yok	25	28,44	3,91		

Tablo 8'de görüldüğü üzere siber zorbalık bakımından evde internet bağlantısının olup olmaması arasında anlamlı bir farklılık yoktur ($p>0,05$). Araştırmaya katılan 135 öğrencinin evinde internet bağlantısı bulunmakta yalnızca 25 öğrencinin evinde internet bağlantısı bulunmamaktadır.

Tablo 9'da araştırmaya katılan öğrencilerin günlük internet kullanım süreleri ile siber zorbalık puanları arasındaki ilişki incelenmiştir.

Tablo 9. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Günlük İnternet Kullanım Sürelerine Göre Siber Zorbalık Puanlarına İlişkin Kruskal Wallis Analizi

Değişkenler	Kullanım süresi	N	Sıra ort.	Sd	χ^2	p
Siber Zorbalık	Hiç kullanmam	3	92.83	5	7.67	.175
	1 saatten az	16	91.91			
	1-3 saat arası	62	72.11			

	3-5 saat arası	47	91.72
Siber Zorbalık	5-7 saat arası	15	68.93
	7 saatten fazla	16	72.19

Tabla 9'da yapılan analiz sonuçları katılımcıların siber zorbalık puanlarının günlük internet kullanım sürelerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığını göstermektedir, χ^2 (sd=2, n=159)=7.67, p>.05.

Tablo 10'da araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetlerine göre insani değerler ve alt boyutları puanları arasındaki ilişki incelenmiştir.

Tablo 10. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre İnsani Değerler Ve Alt Boyutları Puanlarında T-Testi Analizi

Değişkenler	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	t
İnsani değerler	Erkek	64	160,2	16,7	0,094	0,760	1,405
	Kız	96	156,6	17,8			
Sorumluluk	Erkek	64	25,6	3,5	0,007	0,935	-0,223
	Kız	96	25,7	3,9			
Dostluk	Erkek	64	28,6	4,2	0,165	0,685	2,015
	Kız	96	27,2	4,0			
Barışçı olma	Erkek	64	25,7	3,8	0,263	0,609	2,404
	Kız	96	24,0	4,4			
Saygı	Erkek	64	26,6	5,2	0,709	0,401	1,468
	Kız	96	25,5	4,5			
Dürüstlük	Erkek	64	24,0	2,1	3,719	0,056	-1,234
	Kız	96	25,1	3,0			
Hoşgörü	Erkek	64	22,1	3,4	1,452	0,230	
	Kız	96	22,3	3,9			

Tablo 10'da görüldüğü üzere insani değerler cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (p>0,05). İnsani değerlerin alt boyutları açısından incelendiğinde sorumluluk, dostluk, barış, saygı, dürüstlük ve hoşgörü ile cinsiyet arasında da anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (p> 0,05).

Tablo 11'de araştırmaya katılan öğrencilerin okul türlerine göre insani değerler ve alt boyutları puanları arasındaki ilişki incelenmiştir.

Tablo 11. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Okul Türlerine Göre İnsani Değerler ve Alt Boyutları Puanlarında One-WayAnova Analizi

Değişkenler	Okul Türü	N	$\bar{X}$	Ss	F	p
İnsani değerler	MTAL	40	151,00	19,75	4,51	0,005
	Anadolu L.	40	156,97	16,31		
	Fen Lisesi	40	164,85	17,72		
	İHAL.	40	158,50	13,28		
Sorumluluk	MTAL	40	25,7	4,7	0,876	0,455
	Anadolu L.	40	25,6	3,5		
	Fen Lisesi	40	25,1	3,5		
	İHAL	40	26,4	2,9		
Dostluk	MTAL	40	27,1	4,5	2,264	0,083
	Anadolu L.	40	27,2	4,4		
	Fen Lisesi	40	29,2	3,2		
	İHAL	40	27,5	4,0		
Barışçı Olma	MTAL	40	24,2	5,1	0,332	0,802
	Anadolu L.	40	24,6	4,1		
	Fen Lisesi	40	25,0	4,1		
	İHAL	40	25,1	3,8		
Saygı	MTAL	40	25,3	5,4	1,279	0,802
	Anadolu L.	40	25,1	5,2		
	Fen Lisesi	40	26,4	4,5		
	İHAL	40	26,9	4,2		
Dürüstlük	MTAL	40	24,5	3,0	0,349	0,790
	Anadolu L.	40	25,1	2,5		
	Fen Lisesi	40	25,0	2,7		
	İHAL	40	25,0	2,6		
Hoşgörü	MTAL	40	21,1	4,3	3,95	0,009
	Anadolu L.	40	23,1	3,4		
	Fen Lisesi	40	21,5	3,2		
	İHAL	40	23,4	3,3		

Yapılan analizler sonucunda, insani değerler ve alt boyutları ile okul türü arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır ($p<0,05$). Farklılığın hangi okul türünden kaynaklandığını bulmak üzere yapılan post-hoc testine göre sorumluluk, dostluk, barışçı olma, saygı, dürüstlük arasında anlamlı bir farklılık bulunamazken hoşgörü ve okul türü arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır ($p<0,05$). Hoşgörü seviyesi en yüksek olan okul türü 23,4 ile İmam Hatip Lisesi olurken bunu 23,1 ile Anadolu Lisesi, 21,5 ile Fen Lisesi ve 21,1 ile Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi takip etmiştir.

Tablo 12'de araştırmaya katılan öğrencilerin günlük internet kullanım süreleriyle insani değerler ve alt boyutları puanları arasındaki ilişki incelenmiştir.

Tablo 12. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Günlük İnternet Kullanım Sürelerine Göre İnsani Değerler ve Alt Boyutları Puanlarında Kruskal Wallis Analizi

Değişkenler	Kullanım Süre	N	Sıra Ort.	sd	χ^2	p
İDÖ	Hiç	3	57.33	5	3.62	.605
	1 saatten az	16	63.38			
	1-3 saat	62	84.16			
	3-5 saat	47	78.98			
	5-7 saat	15	85.77			
	7 saatten fazla	16	82.34			
Hoşgörü	Hiç	3	22.67	5	6.95	.224
	1 saatten az	16	76.91			
	1-3 saat	62	77.48			
	3-5 saat	47	85.07			
	5-7 saat	15	93.53			
	7 saatten fazla	16	76			
Dürüstlük	Hiç	3	46	5	3.56	.614
	1 saatten az	16	71.69			
	1-3 saat	62	84.52			
	3-5 saat	47	76.31			
	5-7 saat	15	87.87			
	7 saatten fazla	16	80.63			

	Hiç	3	63.67			
	1 saatten az	16	68.34			
Saygı	1-3 saat	62	94.08	5	2,732	0,021
	3-5 saat	47	78.53			
	5-7 saat	15	60.70			
	7 saatten fazla	16	62.56			
	Hiç	3	70.17			
Barışçı Olma	1 saatten az	16	72.50	5	7.24	.203
	1-3 saat	62	86.69			
	3-5 saat	47	85.45			
	5-7 saat	15	69.43			
	7 saatten fazla	16	57.31			
Sorumluluk	Hiç	3	98.50	5	4.78	.44
	1 saatten az	16	77.25			
	1-3 saat	62	84.63			
	3-5 saat	47	73.66			
	5-7 saat	15	93.97			
Dostluk	7 saatten fazla	16	66.88	5	5.34	.376
	Hiç	3	86.33			
	1 saatten az	16	76.06			
	1-3 saat	62	83.90			
	3-5 saat	47	78.04			
	5-7 saat	15	94.57			
	7 saatten fazla	16	59.72			

Yapılan analizlere göre, araştırmaya katılan öğrencilerin İDÖ puanlarının günlük internet kullanım sürelerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı bulunmuştur, χ^2 (sd=5, n=159)=3.62, p>.05.

Analiz sonuçlarına göre katılımcıların hoşgörü puanlarının günlük internet kullanım sürelerine göre farklılaşmadığı bulunmuştur, χ^2 (sd=5, n=159)=6.95, $p>.05$. Analiz sonuçları katılımcıların dürüstlük puanlarının günlük internet kullanım sürelerine göre farklılaşmadığını göstermiştir, χ^2 (sd=5, n=159)=3.56, $p>.05$. Analiz sonuçlarına göre katılımcıların barışçı olma puanları günlük internet kullanım sürelerine göre farklılaşmamaktadır, χ^2 (sd=5, n=159)=7.24, $p>.05$. Analiz sonuçları katılımcıların sorumluluk puanlarının günlük internet kullanım sürelerine göre farklılaşmadığını ortaya koymuştur, χ^2 (sd=5, n=159)=4.78, $p>.05$. Analiz sonuçlarına göre katılımcıların dostluk puanları günlük internet kullanım sürelerine göre farklılaşmamaktadır, χ^2 (sd=5, n=159)=5.34, $p>.05$. Katılımcıların saygı puanlarının günlük internet kullanım sürelerine göre farklılaştığı bulunmuştur, χ^2 (sd=5, n=159)=12.24, $p>.05$. Farklılığın kaynağını bulmak için yapılan Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre 1-3 saat arası internet kullananların (Sıra Ortalaması=42.30, Sıra Toplamı=2622.50) saygı puanlarının 1 saatten az kullananlardan (Sıra Ortalaması=28.66, Sıra Toplamı=458.50) daha yüksek olduğu bulunmuştur, $U=322.500$, $p<.05$. Farklılığın kaynağını belirlemek için yapılan Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre 1-3 saat arası internet kullananların (Sıra Ortalaması=42.46, Sıra Toplamı=2632.50) saygı puanlarının 5-7 saat arası internet kullananlardan (Sıra Ortalaması=24.70, Sıra Toplamı=370.50) daha yüksek olduğu belirlenmiştir, $U=250.500$, $p<.05$. Farklılığın kaynağını bulmak için yapılan Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre 1-3 saat arası internet kullananların (Sıra ortalaması=42.50, Sıra Toplamı=2635) saygı puanlarının 7 saatten fazla internet kullananlardan Sıra ortalaması, 27.88, Sıra Toplamı=446) daha yüksek olduğu bulunmuştur, $U=310$, $p<.05$.

Tablo 13'te araştırmanın problem cümlesi olan "Öğrencilerin siber zorbalık ortalamaları ile insani değerler ve alt boyutlarından aldıkları puanlar arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?" sorusunun analizi yapılmıştır.

Tablo 13. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Siber Zorbalık Puanları İle İnsani Değerler ve Alt Boyutlarından Aldıkları Puanlar Arasındaki İlişkiye Ait Pearson Korelasyon Testi Sonuçları

	IDÖ	SZÖ	Sorumluluk	Dostluk	Barışçıl Olma	Saygı	Dürüstlük	Hoşgörü
IDÖ								
SZÖ	-,715*							
Sorumluluk	0,626	-,541*						
Dostluk	0,561	-,463*	0,368					
Barışçı olma	0,595	-,474*	0,483	0,368				
Saygı	0,578	-,532*	0,534	0,382	0,608			
Dürüstlük	0,482	,330	0,313	0,123	0,279	0,343		
Hoşgörü	0,508	-,267*	0,313	0,204	0,239	0,181	0,278	

Tablo 13'te görüldüğü gibi siber zorbalık ve insani değerler arasında ters yönde yüksek bir ilişki vardır ($p<0,05$). İnsani değerler alt boyutları arasında sorumluluk değeri ile siber zorbalık arasında ters yönde orta düzeyde ($p<0,05$), saygı değeri ile siber zorbalık arasında ters yönde orta düzeyde ilişki vardır ($p<0,05$). Dostluk değeri ile siber zorbalık arasında ters yönde zayıf düzeyde ($p<0,05$); barışçı olma değeri ve siber zorbalık arasında ters yönde zayıf düzeyde ($p<0,05$); hoşgörü değeri ile siber zorbalık arasında ters yönde zayıf düzeyde ($p<0,05$) ilişki vardır.

Bulgular ve Tartışma

Araştırmanın bu bölümünde öğrencilerin insani değerleri ile siber zorbalık düzeyleri arasındaki ilişki ve siber zorbalık düzeylerinin ve insani değerler seviyelerinin çeşitli değişkenler açısından farklılaşım farklılaşmadığı alana ait yazın tartışılmış ve yorumlanmıştır.

Araştırmadan elde edilen verilere göre araştırmaya katılan öğrencilerin siber zorbalık puan ortalaması 28,10 olarak bulunmuştur. Siber zorbalık ölçeğinden alınabilecek en düşük puan 24, en yüksek puan ise 96'dır. Ölçekten alınan puanlar ne kadar düşükse siber zorbalık yapma durumları o kadar düşük, ölçekten alınan puan ne kadar yüksek ise siber zorbalık yapma durumları o kadar yüksek demektir. Bu durumda araştırmaya katılan öğrencilerin siber zorbalık ortalaması düşük bulunmuştur.

Arıca vd. (2008: 256) yaptıkları araştırmada öğrencilerin %36,1'inin siber zorbalık yaptığını; %20,2'sinin ise siber mağduriyet yaşadığını ifade etmişlerdir. Eroğlu vd. (2015: 101) yaptıkları çalışmada siber zorbalık yapma ve mağduriyete uğrayanların toplam ortalamasını %67,5 olarak bulmuştur. Sadece siber zorbalık yapanların oranı ise 6,9 olarak hesaplanmıştır. Baykal (2016: 81) yaptığı araştırmada öğrencilerin %95,96'sının düşük düzeyde siber zorbalık yaptığını ortaya koymuştur. Yapılan çalışmalar genellikle birbirleri ile uyumlu yönde olup siber zorbalık yapma durumlarının düşük seviyede olduğunu göstermektedir. Metli ve Şirin (2019: 187) yaptıkları araştırmada, araştırmaya katılan öğrencilerin siber zorbalık puan ortalamalarını 25,97 olarak hesaplamışlardır. Bu da yapılan çalışmaya benzer olarak öğrencilerin siber zorbalık puanlarının düşük olduğunu göstermektedir.

Araştırma bulgularına göre öğrencilerin siber zorbalık ölçeğinden aldıkları puanlar cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Kız öğrencilerin siber zorbalık ölçeğinden aldıkları puan ortalaması 27,37 iken erkek öğrencilerin siber zorbalık ölçeğinden aldıkları puan ortalaması 28,58'dir. Yapılan araştırmaya benzer olarak Ünver ve Koç da (2016) yaptığı çalışmada da siber zorbalık ve cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılığa rastlamamıştır. Arıca vd. (2008), Dilmaç (2009), Erdur-Baker ve Kavşut (2007) ve Metli ve Şirin (2019) ergenlik dönemindeki katılımcılardan oluşan siber zorbalık ile ilgili yaptıkları çalışmalarda siber zorbalık davranışının kızlara oranla erkeklerde daha çok bulunduğunu ortaya koymuşlardır. Bu araştırmadan farklı olarak siber zorbalık ile ilgili yapılan literatür taramalarında erkek öğrencilerde siber zorbalık yapma durumunun daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu araştırmadan elde edilen sonucun diğer araştırmalardan farklı olmasının nedeni; yaş, yaşanan şehir, ailenin eğitim durumu, okul türü gibi kişisel durumlardan kaynaklanabilmektedir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre okul türünün siber zorbalık üzerine etkisine rastlanmıştır. Araştırmada 4 farklı okul türünde öğrenim gören öğrencilerle çalışma yapılmıştır. Bu okul türleri: Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Anadolu Lisesi, İmam Hatip Lisesi ve Fen Lisesidir. Siber zorbalık ölçeğinden en fazla puanı alan okul türü 30,25 ortalamasıyla Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi olmuştur.

MTAL'in ardından, 28,48 ortalamasıyla Anadolu Lisesi gelmektedir. 27,32 puan ortalamasıyla İmam Hatip Liseleri diğer lise türünden daha az oranda puan alırken, siber zorbalık ölçek puan ortalamasının en az olduğu lise türü Fen Liseleri olmuştur. Araştırma yapılan 4 türdeki liseler arasında en az siber zorbalığın yaşandığı okul Fen Lisesi olmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı çerçevesinde sınavla öğrenci alan okullar içerisinde bulunan liseler arasında İmam Hatip Liseleri ve Fen Liseleri bulunmaktadır. Bu da başarı oranlarının yüksek olduğunu göstermektedir. Ada (2010: 95) tarafından yapılan araştırma neticesinde öğrencilerin zorbalık yapma durumları ve başarı durumları arasında ters yönde bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Derslerini doğrudan geçen öğrencilere oranla, derslerini zorlanarak geçen öğrenciler arasında zorbalık ve mağduriyet daha yaygındır. Çocukların disiplin durumları ve zorbalık yapma eğilimlerinde ise doğrudan bir ilişki vardır. Disiplin sorunları olan öğrenciler arasında zorbalık yapma eğilimi daha yüksektir. Benzer bir şekilde Özbay (2013: 91) yaptığı araştırmada meslek lisesinde öğrenim gören öğrencilerin siber zorbalık puanlarının, imam hatip liselerine giden öğrencilere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre lise öğrencilerinin evlerinde internet bağlantısının olup olmaması durumu ile siber zorbalık arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Yapılan benzer bir araştırmada Metli ve Şirin (2019) evde öğrencilerin kendilerine ait bir bilgisayarın olup olmaması ile siber zorbalık arasında anlamlı bir ilişkiye rastlamamışlardır. Daha önce yapılan araştırmalarda evde internet bağlantısının olup olmamasından ziyade internete bağlanılan mekânlar tercih edilmiştir. Ünver ve Koç tarafından (2016), yapılan araştırmaya göre evinde internet bağlantısı olanların, evinde internet bağlantısı olmayanlar ve internet bağlantısını okuldan ya da bir başka yerden gerçekleştirenlere göre problemlili internet kullanım seviyesi anlamlı derecede yüksek çıkmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre siber zorbalık puanları ile günlük internet kullanım süreleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Bu araştırmadan farklı olarak Taylan, vd. (2017: 51) yaptıkları araştırmada bilgisayar ve cep telefonu kullanım süresinin artmasıyla sanal zorba olma oranının da arttığını ileri sürmüştür. Elmas (2016: 62), öğretmen adayları ile yaptığı çalışmada siber zorbalık ile günlük internet kullanım süresi arasında anlamlı bir farklılık bulmuştur. Bu araştırmaya göre günlük internet kullanım süresi arttıkça siber zorbalık puanı da artmakta; siber mağduriyet açısından da günlük internet kullanım süresi arttıkça mağdur olma düzeyi de artmaktadır. Birçok araştırmaya göre günlük ya da haftalık internet kullanma süresi ile siber zorbalık puanı arasında pozitif yönde yüksek bir ilişki vardır. İnternet kullanım süresi arttıkça siber zorbalık puanı da artmaktadır (İğdeli, 2018; Eroğlu ve Peker, 2011; Erdur-Baker ve Kavşut, 2007). Yapılan çalışmada diğer araştırmaların tersi bir bulguya rastlanmaktadır. Öğrencilerin interneti kullanım amaçları, aile ve öğretmenlerin etkisinin bu farklılığa neden olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; araştırmaya katılan öğrencilerin insani değerler alt boyutlarında en çok sahip oldukları değer dostluk değeridir. Bunun en büyük etkenlerinden biri lise çağındaki gençlerin dostluk kavramına çok önem vermesi olarak gösterilebilir. Yapılan çalışmalar ergenlik döneminde olan bireylerin dostluklara çok anlam yükledikleri ve bu dönemde edinilen arkadaş grubu içerisinde kendilerini daha güçlü, daha özgüvenli ve prestijli hissettikleri yönündedir. Bu nedenle dostluk bu dönemde büyük önem taşır (Demir, vd. 2005: 84). Dostluk değerini sorumluluk,

saygı, dürüstlük, barışçı olma ve dürüstlük değeri takip etmiştir. Araştırmaya katılan öğrenciler insani değerler alt boyutlarından en çok dostluk değerine sahip olurken en az hoşgörü değerini edinmişlerdir. Araştırmadan elde edilen bilgilere göre, cinsiyet ile insani değerler arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Benzer bir araştırma Metli ve Şirin (2019) tarafından yapılmıştır ve araştırmadan elde edilen bulgulara göre insani değerler ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır. Bu araştırmaya göre kız öğrencilerin sorumluluk, barışçı olma, saygı, dürüstlük, dostluk ve hoşgörü değerleri erkek öğrencilere göre daha yüksek düzeyde çıkmıştır. İnsani değerler kapsamında yapılan çalışmaların genelinde cinsiyet ile insani değerler arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaların az sayıda olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, araştırma kapsamı içerisinde bulunan dört farklı okul türünde anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır. Okul türleri: Meslek Lisesi, Anadolu Lisesi, İmam Hatip Lisesi ve Fen Lisesidir. Hoş görü ve okul türü arasında istatistiksel olarak fark vardır. Bu farka göre hoş görü seviyesi en yüksek olan okul türü sırasıyla İmam Hatip Liseleri >Anadolu Liseleri > Fen Liseleri > Mesleki ve Teknik Anadolu Liseleridir. Bu durumun sebeplerinin başında milli eğitim müfredatlarının okul türlerine göre farklılık göstermesinin geldiği düşünülmektedir. En yüksek hoşgörü değer puanına sahip olan İmam Hatip Liseleri haftada 10 saat din kültürü ve değerler eğitimi ile ilgili dersler almakta iken en düşük hoşgörü değeri puanına sahip olan meslek liseleri yalnızca 2 saat din kültürü ve değerler eğitimi ile ilgili dersler almaktadır. Yapılan literatür taramasından insani değerlerin okul türü açısından incelenmesinden ziyade sınıf seviyesi açısından incelendiği görülmüştür. Buna göre Metli ve Şirin (2019), sınıf seviyesi insani değerler arasında anlamlı bir ilişkiye rastlamamıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre günlük internet kullanım süresi ile insani değerler arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Metli ve Şirin (2019) tarafından yapılan araştırmada insani değerler alt boyutlarından dostluk, barışçı olma, dürüstlük ve hoşgörü değeri ile günlük internet kullanım süresi arasında anlamlı bir ilişki bulunamazken, sorumluluk ve saygı değeri ile günlük internet kullanım süresi arasında negatif yönde zayıf düzeyde anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır. İnsani değerler ve siber zorbalık ile yapılan diğer birçok çalışmada günlük internet kullanım süresi ve insani değerler arasındaki ilişki incelenmemiştir. Bunun yerine internet kullanım amacı üzerine durulmuştur.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre siber zorbalık ve insani değerler arasında ters yönde yüksek bir ilişkiye rastlanmıştır. Siber zorbalık puanı yüksek olan bireylerin insani değerler puanı düşük; siber zorbalık puanı düşük olan bireylerin insani değerler puanı yüksek olarak hesaplanmıştır. İnsani değerler alt boyutları incelendiğinde; sorumluluk ve saygı değerleri ve siber zorbalık puanı arasında ters yönde orta düzeyde ilişki vardır. Araştırmaya göre sorumluluğu yüksek olan bireyler daha az siber zorbalık yapmaktadır. Dostluk değeri, Barışçı olma değeri ve Hoşgörü değeri ile siber zorbalık puanı arasında ters yönde zayıf düzeyde ilişki olduğu saptanmıştır. Metli ve Şirin (2019) tarafından yapılan benzer araştırmada, siber zorbalık ile insani değerler ve alt boyutları arasındaki ilişki incelendiğinde sorumluluk, barışçı olma değeri, saygı değeri ve dürüstlük değeri ile siber zorbalık arasında negatif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Dostluk ve hoşgörü değeri ile siber zorbalık arasında ise negatif yönde zayıf düzeyde anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır. Bu araştırma ile yapılan araştırma arasındaki tek farklı değer barışçı olma değeri olmuştur. Yapılan araştırmada barışçı olma değeri ile siber zorbalık arasında ters yönde zayıf düzeyde ilişki varken, Metli ve Şirin (2019) tarafından

yapılan araştırmada barışçı 69 olma değeri ile siber zorbalık arasında negatif yönde orta düzeyde ilişki olduğu belirlenmiştir. Diğer insani değerler ile siber zorbalık arasındaki ilişki düzeyleri aynı bulunmuştur. Bu da verilerin genellenebilir olduğuna işaret eder. Büyükyıldırım ve Dilmaç (2015: 29) yapılan benzer başka bir araştırmada, barışçı olma değeri ile siber zorbalığın yapılma sıklığı arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır. Bu araştırmada siber zorbalık puanı düşük olan öğrencilerin, dostluk, barışçı olma ve saygı değerini daha çok benimserken; siber zorbalık puanı yüksek olan öğrencilerin dostluk değeri, barışçı olma değeri ve saygı değeri puanlarının daha düşük olduğu görülmektedir.

Öneriler

Yapılan alanyazın çalışmalarında okul türü ve fiziksel zorbalığa başvurma arasında anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır (Demirtaş ve Ersözlü, 2007). Bu durumdan hareketle sınavla öğrenci alan liseler ve sınavsız öğrenci alan liseler arasında siber zorbalık yapma eğiliminin de ilişkili olacağı varsayılmıştır. Araştırmanın sonucuna göre de siber zorbalık ve okul türü arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmuştur. Köse (2013), yaptığı araştırmada çocukların okul dışında yaptıkları etkinliklerin, eğer ebeveyn ya da öğretmenler tarafından denetlenmezse çocukların olumsuz davranışlara yönelmelerinin daha kolay olduğunu ve aynı zamanda ders dışı etkinliklerde sportif, sanatsal ya da sosyal alanda güzel vakit geçiren çocukların kendilerine ve çevresine fayda sağlayacak şekilde olumlu tutumlar izlediğini gözlemlemiştir. Bu araştırmadan da hareketle akademik yetersizlik yaşayan çocukların daha çok sportif, sosyal ve sanatsal etkinliklere yönlendirilmesiyle, ergenlik döneminde kendini kanıtama çabası içerisinde olan bireyin kendini gösterebilme şansı olacağı ve güç gösterisini siber ortamlara taşımak zorunda kalmayacağı düşünülmektedir.

Sorumluk bilinci ile siber zorbalık arasında negatif anlamlı ilişki olduğu bulgusundan hareketle, insani değerler kapsamında sorumluluğu yüksek olan bireyler daha az siber zorbalık yapmaktadır. Bu nedenle ergenlerde sorumluluk bilincini geliştirmek adına çeşitli çalışmalar yapılmalıdır. Veliler destekleyici aile yaklaşımı ile belirli sınırlar çerçevesinde çocuğu aile içinde kararlar vermeye teşvik etmeli ve bu kararların sorumluluğunu taşımasına fırsat vermelidirler. Okulda ise öğrencilere sorumluluk bilincini kazandırmak için öğretmenler, öğrencilerin yaş ve seviyelerine uygun olan görevler vermeli ve böylece, öğrencilere karar verme yetisi sağlamayı amaçlamalıdır.

Araştırmanın sonucuna göre siber zorbalık puanı ve saygı değeri arasında ters yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Buna göre zorbalık kişiler arası saygı duygusu eksildiği zaman ortaya çıkmaktadır. Başkalarına saygılı olmanın temeli, kendine saygılı davranmaktan geçer. Bir bireyin kendine saygı duymayacak şekilde hareket etmesi o bireyin ahlaki olarak değerli bir yaşam sürmediği anlamına gelir (Kıral,2018). Öğretmenler, öğrencilere kendilerinin önemli ve özel bir birey olduğunu hissettirmeli, önce kendilerine saygı duymalarını sağlamalıdır. Sınıf içerisinde karar alma süreçlerine öğrencileri de dâhil ederek, onlara bir birey olduklarını hatırlatmalıdırlar.

Yapılan araştırmanın sonucuna göre insani değerler ile siber zorbalık arasında ters yönde yüksek düzeyde bir ilişki vardır. Yani insani değerleri yüksek olan bireylerin siber zorbalık puanı azalmakta; siber zorbalık puanı azalan bireyin ise insani değerleri artmaktadır Bu sonuç değerler eğitiminin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Öğrencilerin değerler eğitimi içselleştirmesi için çaba sarf edilmelidir. Değerler ile ilgili videolar, filmler izletilmeli ve drama aktiviteleri yapılarak empati becerilerini artması sağlanmalıdır.

Investigation Of Cyber Bullying And Human Values Among Adolescents

Gaye Kurt Kaban*
Mücahit Gültekin**

Introduction

Technology has become an integral part of life both in Turkey and the world at large. Technologies that have spurred major changes in social communication networks, learning methods, and entertainment (e.g., computer and Internet-based communication and information sharing) have had a profound impact on young people (Aksaray, 2011: 406). Innovations in the field of information technologies have led to a new understanding of education that has led to the traditional approach to education to be replaced by the modern education system. As a result, classrooms have begun to incorporate smartboards and other digital devices to address students' visual and auditory intelligence areas (Tarman and Baytak, 2011: 893). According to the multiple intelligence theory, students achieve success when learning appeals to more than one sensory organ. As technology continues to improve, more devices (e.g. mobile phones, tablets, and computers) have taken an increasingly central place in schools. In addition to the positive outcomes realized as a result of their integration into learning, the introduction of such devices has similarly led to the emergence of several unforeseen problems (Çetin et al. 2011: 1067).

One such problematic behavior that has emerged as a direct result of the improper use of said technology is cyber bullying (Hanewald, 2009: 10). The ubiquity of electronic devices allows young people easy access to social media away from the watchful eyes of their parents. As a result, this has enabled the new generation to use social media sites, chat rooms, and similar applications to engage

* English Language Teacher, Ministry of Education, Kocaeli/Turkey, gaye_1591@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8978-5024

** Asst. Prof. Afyon Kocatepe University, Afyonkarahisar/Turkey, mucahit.gultekin@aku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2697-0956

in cyberbullying more easily. Cyber bullying is defined as peer bullying using technological tools (Donegan, 2012: 34).

Cyberbullying rates have increased both in Turkey and the world at large. Özdemir and Akar (2011: 605) conducted a study with 336 students and found that 10% of students engaged in cyberbullying and 14% were victims thereof. Cyberbullying is associated with low self-esteem, suicidal ideation, academic difficulties, aggressive behavior, substance abuse, weapon handling, and traditional bullying (Hinduja and Patchin, 2010: 208).

An examination of previous studies reveals that psychological health of those exposed to cyberbullying and of those engaging in this type of bullying is negatively affected (Batmaz and Ayas, 2013: 45). Likewise, we found a positive relationship between hostile feelings and cyberbullying, we also found that hostile feelings and the perceived need to defend oneself increased as individuals subjected to bullying perceived greater threats and feelings of uneasiness (Şahin et al. 2012: 57). The use of digital devices for bullying also negatively affects schools' psychological climate. Cyberbullies use e-mails, text messages, chat rooms, mobile phones, camera phones, websites, blogs, and similar mass media to make derogatory and exclusionary comments about other students, teachers, and individuals (Froese, 2008: 48).

With the rapid development of technology and the increase in purchasing power, children and adolescents exposed to cyberbullying incur damage to their personalities and are both culturally and morally injured. This increases the likelihood of societal violence and other antisocial behaviors like opposing one's family or teacher, deceit, dishonesty and immorality (Gürhan, 2017: 176). The introduction of technology into the education sector have incited educators to come up with creative ways to prevent cyberbullying and to instill gradually disappearing human values in students. One issue heavily emphasized by the Ministry of National Education is values education, which is currently included in school curricula.

The expression of value is defined as "the abstract measure that helps to determine the importance of something, the value that something is worth, the high and useful quality that something or a person carries" (Bozdaş, 2013: 3).

Values are not found in a vacuum in individual. On the contrary, they are organized into complex, hierarchical, dynamic, and contradictory systems that reflect natural conflicts specific to social life, and, most importantly, values are the basis of professional choice (Suditu, 2012: 1993).

Values are what a person, community, or society cherishes. Families, teachers, and society as a whole in Turkey place great emphasis on test results and academic success. Since that which is considered valuable today is passed down to the following generation, the same values will most likely persist in the future. An entire reordering of values criteria is necessary to rear more virtuous individuals (Acat, 2010: 32). Schools provide individuals with the values, knowledge, and skills they will need to fulfill their obligations throughout their lives. Individuals must internalize certain principles in order to choose the right course of action and to fulfill the requirements of their choices. These generally accepted principles include certain sets of values and virtues (Acat, 2010: 31).

Values have become increasingly more important as society has changed. Values have gained tremendous importance with respect to individual and societal behaviors (Altunay and Yaşınkaya, 2011, 8). The concept of value appears in nearly every institution. The very popularity of this concept shows just how needed values are (Tahiroglu, Yıldırım and Çetin, 2010: 234).

Individuals that have internalized humanist values are not expected to commit cyberbullying, but to use technology for more beneficial purposes. Technology begets positive results when used in the right hands. As such, we examined the relationship between individuals espousing humanist values and virtual life and how it relates to cyberbullying in adolescents.

Cyber Bullying and Human Values Relationship

Internet use affects people's lifestyles and the values they espouse. Internet addiction and cyberbullying have accompanied the widespread use of the Internet and have accordingly become areas of interest around the world. Internet addiction and cyberbullying are believed to affect individuals' values based on the notion that the values adopted by the public during the period of living an individual's human value are determined. It is important that Internet users be sensitive to such technological environments so that they do not become victims of cyberbullying. It is therefore important to consider cyberbullying and individuals' values together (Kılınç and Gündüz, 2017: 263).

Perren et al. (2009) observed that both traditional and cyber bullying are related to moral values. This bullying is associated with traditional peer and cyberbullying. Children and adolescents were asked to explain the feelings of the victim and the reasons that bullies engage in bullying through story writing. The participants believed that bullies engaged in such acts because they lacked certain humanist values. Bullies mainly approach the moral transformation of a hypothetical bullying from an egocentric perspective and focus on gaining personal benefit and profit from negative behaviors (cited in Perren and Helfenfinger, 2012: 198).

In addition to moral feelings and decadence, the normative domains of individuals (i.e., their moral values, norms, standards, and beliefs) need to be taken into account while explaining the moral side of bullying. Moral standards are actively used in the implementation of moral values (Bandura, 2002; Blasi, 2001). However, moral values are not the only values individuals have and adhere to. According to Schwartz (2006), individuals adapt their values to their living conditions, increase the importance of what they can easily obtain, and easily reduce the importance of what they cannot follow (cited in Perren and Helfenfinger, 2012: 199).

Kılıçer et al. (2018) observed that the increasing prevalence of virtual environments affects values in social life. Metli (2017), on the other hand, sought an answer to the question of the moral level of Internet use and showed the relationship between values and digitalization by demonstrating that the digital world falls within the domain of values systems.

The uncontrolled use of Internet technologies isolates individuals from social relations. Individuals unable to derive satisfaction from social life become more dependent on computer technologies. This may deprive individuals of human values like social cohesion, ability to act jointly, solidarity, tolerance, love, and compassion. Erses and Müezzın (2018) argue that the number of introvert individuals

disconnected from social life will continue to increase together with Internet use and technological developments if parents do not take the necessary precautionary measures.

Methodology

This study follows a general survey model. General survey models are conducted on a group, sample, or sample to be taken from the universe in a universe consisting of many elements in order to reach a general judgment about the universe (Karasar, 2012). This study therefore, aims to examine adolescent cyberbullying in light of human values.

Conclusion and Discussion

According to the research data, participants received an average cyberbullying score of 28.10. The highest and lowest scores able to be obtained from the cyberbullying scale are 96 and 24, respectively. The lower the scores obtained from the scale, the lower the prevalence of cyberbullying and vice versa. Given this, students had a low average cyberbullying score.

According to the findings of the research, the scores the students got from the cyberbullying scale do not show a significant difference according to the gender variable. While the average score obtained by female students from the cyberbullying scale is 27.37, the average score obtained by male students from the cyberbullying scale is 28.58. Similar to the study conducted, Ünver and Koç (2016) did not find a significant difference between cyberbullying and the gender variable in their study.

The findings of the study reveal how school type affects cyberbullying. Students studying in four different high school types were surveyed in our study, namely (i) Vocational and Technical Anatolian, (ii) Anatolian, (iii) Imam Khatib, and (iv) Science high schools. At an average of 30.25, Vocational and Technical Anatolian high schools received the highest score from the cyber bullying scale. Anatolian high schools followed MTAL with an average of 28.48. While Imam Hatip High Schools scored less than other high schools with an average score of 27.32, the high school type with the lowest average score of cyberbullying was the Science High Schools. Among the four types of high schools researched, Science high schools exhibited the least amount of cyberbullying. Since both Imam Khatib and Science high schools admit students through an exam administered by the Ministry of National Education, these findings indicate that they are highly successful.

The study's findings revealed there to be no significant difference between Internet connection at home and cyberbullying among high school students. In a similar study, Metli and Şirin (2019) did not find a significant relationship between cyberbullying and whether students had a computer at home.

The findings further reveal there to be no statistically significant difference between cyberbullying scores and daily internet usage. Unlike the current study, Taylan, et al. (2017: 51) found the rate of cyberbullying to increase in tandem with an increase in the computer and cellphone use.

The findings also demonstrate that participants valued friendship the most of all the sub-dimensions included in the study. The value of friendship was followed by responsibility, respect, honesty, peace, and honesty. While the students participating in the study valued friendship the most of the values included in the scale, they valued tolerance the least.

According to the information obtained from the research, no significant difference was found between gender and humanist values. A similar study conducted by Metli and Şirin (2019) did, however, find a significant relationship between human values and gender. According to this study, females were found to value responsibility, pacifism, respect, honesty, friendship, and tolerance more than male students.

The findings also show there to be a significant difference in the four different school types in our study. There exists a statistically significant difference between tolerance and school type. In order from most tolerant to least are: (i) Imam Khatib (ii) Anatolian (ii,) Science and (iv) Vocational and Technical Anatolian high schools.

The findings revealed no significant difference between daily internet usage and humanist values. Likewise, Metli and Şirin (2019) found no significant relationship between the humanist values of friendship, peacefulness, honesty, tolerance, and the duration of daily internet use. A weak, negative, significant relationship was found to exist between responsibility and respect and the duration of daily Internet use.

The findings of the study likewise revealed a high inverse relationship between cyberbullying and human values. Individuals with high cyberbullying scores have low humanist. Humanist values score of individuals with low cyberbullying scores were found to be high. When the human values sub-dimensions are examined, we observe a moderate inverse relationship between responsibility, respect, and cyberbullying score. According to our research, individuals with a high sense of responsibility engage less in cyberbullying. We found a weak, negative correlation between friendship, peacefulness, tolerance, and cyberbullying scores.

Kaynakça/References

- Acat, M.B. (2010). Yapılandırmacı yaklaşımın uygulanmasının önündeki engel: Öğretmen kılavuz kitaplarına dönük bir eleştiri. *Eğitime Bakış*, 6(17), 30-34.
- Ada, Ş. (2010). Analyzing peer bullying of 6th, 7th, and 8th grades primary school students from the aspect of different variables in Erzurum. *Education and Science*, 35 (158), 90-100.
- Aksaray, D. (2011). Siber zorbalık. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (2), 405-432.
- Altunay, E. ve Yalçınkaya, M. (2011). Öğretmen adaylarının bilgi toplumunda değerlere ilişkin görüşlerin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 17 (1), 5-28.
- Arıcaç, O.T., Kınay, H. ve Tanrıkulu, T. (2012). Siber zorbalık ölçeğinin ilk psikometrik bulguları. *Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 101-114.
- Bandura, A. (2002). Selectivemoral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Moral Education*, 31, 101-119.
- Batmaz, M. ve Ayas, T. (2013). İlköğretim ikinci kademedeki öğrencilerin psikolojik belirtilere göre sanal zorbalık düzeylerinin yordanması. *Sakarya University Journal of Education*, 3(1), 43-53.
- Baykal, F. (2016). *Lise öğrencilerinde siber zorbalık ve mağduriyetin ailedeki koruyucu etmenlerle ilişkisi: Afyonkarahisar ili örneği.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Bozdaş, Ş. (2013). *Öğretmenlerin mesleklerine adanmışlık düzeyleri ile değerler eğitimi uygulama düzeyleri arasındaki ilişki.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri.* (21. Baskı). Pegem Akademi Yayınları.
- Büyükyıldırım, İ. ve Dilmaç, B. (2015). Siber mağdur olmanın insani değerler ve sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 13 (29), 17-40.

- Çetin, B., Peker, A., Eroğlu, Y. ve Çitemel, N. (2011). Siber zorbalığın ve mağduriyetin bir yordayıcısı olarak ilişkilerle ilgili bilişsel çarpıtmalar: Ergenler için bir ön çalışma. *International Online Journal of Educational Science*, 3 (3), 1064-1080.
- Demir, N. , Baran, A. ve Ulusoy, D. (2005). Türkiyede ergenlerin arkadaş – akran grupları ile ilişkileri ve sapmış davranışlar: Ankara örneklemleri. *Hacettepe Üniversitesi Bilig (Journal of Social Sciences of The Turkic World)* 32, 83 – 108.
- Demirtaş, Z, Ersözlü, A. (2007). Okul kültürü ile öğrencilerin şiddete başvurma davranışları arasındaki ilişkiler. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2 (2) , 178-189.
- Dilmaç, B. (2007). *Fen lisesi öğrencilerine insani değerler eğitiminin verilmesi ve insani değerler ölçęęi ile sinanması*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Donegan, R. (2012). Bullying and cyberbullying: history, statistics, law, prevention and analysis. *The Elon Journal of Undergraduate Research In Communications*, 3 (1), 33- 44.
- Elmas, B. (2016). *Öğretmen adaylarının siber zorbalık ve mağduriyet algı düzeylerinin incelenmesi*.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Erses, T, Müezzın, E. (2018). İnsani değerler psiko-eğitim programının ergenlerde internet kullanımına etkisi. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4 (7) , 313-326.
- Eroğlu, Y. ve Peker, A. (2011). Aileden ve arkadaştan algılanan sosyal destek ve siber mağduriyet: yapısal eşitlik modeliyle bir inceleme. *Akademik Bakış Dergisi*, 27(1), 1-15.
- Froese, B.G. (2008) Bullying in the digital age: Using technology to harass students and teachers. *Our Schools/ Our Selves*, 9 (11) 45-54.
- Gürhan, N. (2017). Her yönü ile akran zorbalığı. *Türkiye Klinikleri Psychiatr Nurs- Special Topics* 3 (2), 175- 181.
- Hanewald, R. (2009), Cyberbullying research: In the current state, australian educational computing: *Journal of the Australian Council for Computers in Education*, 24(1), 10-15.
- Hinduja, S. and Patchin, J.W. (2010). Bullying, cyberbullying, and suicide. *Archives of Suicide Research*, 14, 206–221.
- İğdeli, F. (2018). *Üniversite öğrencilerinin siber zorbalık, siber mağduriyet ve siber zorbalık duyarlılıklarının çeşitli değişkenler bağlamında incelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Nobel Yayınevi.
- Kılıçer, K, Özeke, V, Çoklar, A. (2018). Sosyal medya kullanıcılarına ait siber davranışların insani değerler bağlamında incelenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (56) , 19-39.
- Kılınç, İ ve Gündüz, Ş. (2017). Lise öğrencilerinin siber duyarlılık, internet bağımlılığı ve insani değerlerinin incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 7(2), 261-283.
- Kırıl, E. (2018). Kayıp giden bir değer: Saygı. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5 (1), 4-10.
- Köse, E. (2013). Eğitim kurumlarında gerçekleştirilen ders dışı etkinliklerin sınıflandırılmasına yönelik bir öneri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 2 (2) , 336-353.
- Metli, G ve Şirin, T. (2019). Ortaokul öğrencilerinin siber zorbalık, siber mağduriyet ve insani değerleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ekev Akademi Dergisi*, 23 (77), 179-200.
- Özbay, A. (2013). *Ergenlerde siber zorbalık, siber mağduriyet, aleksitimi ve öfke ifade etme biçimleri arasındaki ilişki*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Üniversitesi, İstanbul.
- Özdemir, M. ve Akar, F. (2011). Lise öğrencilerinin siber-zorbalığa ilişkin görüşlerinin bazı değişkenler bakımından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*. 17 (4), 605-626.
- Perren, S., and Gutzwiller-Helfenfinger, E. (2012). Cyberbullying and traditional bullying in adolescence: differential roles of moral disengagement, moral emotions, and moral values. *European Journal of Developmental Psychology*, 9 (2), 195-209.

- Suditu, M. (2012). Students' professional values perception inventory – Important dimensions of career orientation. *Petroleum Gas University of Ploiești, Romania. Porcedia- Social and Behavioral Sciences*, 69, 1991 -1997.
- Şahin, M., Aydın, B. ve Sarı, S.V. (2012). Cyberbullying, cyber victimization and psychological symptoms: A study in adolescents. *Cukurova University Faculty of Education Journal*, 41 (1), 53-59.
- Tahiroğlu, M., Yıldırım, T. ve Çetin, T. (2010). Değerler eğitimi yöntemlerine uygun geliştirilen çevre eğitimi etkinliğinin ilköğretim 7. sınıf öğrencilerinin çevreye ilişkin tutumlarına etkisi. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*,30,231-248.
- Tarman, B. ve Baytak, A. (2011). Teknolojinin eğitimdeki yeni rolü: sosyal bilgiler öğretmen adaylarının bakış açıları. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 891 -908.Taylan, H., Aydın, F. ve Topal, M. (2017) . Ortaokul öğrencilerinin sanal zorba olma durumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi: Sakarya ili örneği. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*,4(1), 41- 59.
- Ünver, H. ve Koç, Z. (2017). Siber zorbalık ile problemlili internet kullanımı ve riskli internet davranışı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15 (2), 117-140.